

دوفصلنامه تخصصی پژوهش‌های نوین در آموزه‌های قرآن و سنت
سال سوم، شماره پنجم / بهار و تابستان ۱۳۹۹ش - ۱۴۴۲ق، صص ۲۶-۹

قلمرو حریم خصوصی خانواده از منظر قرآن کریم و حقوق بشر

نجیب الله حکیمی^۱
محمدمهدی کریمی نیا^۲
مجتبی انصاری مقدم^۳

(تاریخ دریافت: ۹۹/۵/۱۵؛ تاریخ پذیرش: ۹۹/۹/۱۹)

چکیده

یکی از حقوق اساسی و بنیادین بشر که در منابع اسلامی و قوانین کشورها و اعلامیه جهانی حقوق بشر مورد توجه قرار گرفته است حق برخورداری اشخاص از مصونیت و حرمت حریم خصوصی است. نیاز به حریم خصوصی، امری بسیار ریشه‌دار و فطری است که با کرامت انسانی ارتباط وثیق دارد و هدف از آن تکریم تمامی مادی معنوی انسان و تعالی شخصیت او می‌باشد و رعایت این حق فضای لازم برای رشد و تکامل شخصی افراد را فراهم ساخته و از تنزل انسان‌ها در حد یک ابزار جلوگیری می‌کند. نوشتار پیش‌رو با درک ضرورت تحلیل این موضوع، می‌کوشد به این سؤال پاسخ داده شود که قلمرو و مصادیق این حق برای افراد مخصوصاً اعضای خانواده تا کجاست و چه بخش‌هایی را شامل می‌شود؟ تا افراد با شناخت حریم شخصی دیگران از هر دخالتی که موجب نقض آن حریم می‌شود اجتناب کنند. برآیند این تحقیق نشان می‌دهد که: از منظر قرآن کریم و نگاه‌های حقوقی، مرزها و محتوای آنچه به‌عنوان حریم خصوصی تلقی می‌گردد عبارتند از: محدوده‌ای از عقاید، احساسات، رفتارها و ویژگی‌های هر عضو خانواده که برای دیگر اعضا آشکار نباشد یا علی‌رغم آشکار بودن، از افشای آن راضی نباشد و در مقابل ورود و نظارت دیگر اعضا واکنش نشان دهد؛ مانند حریم خصوصی جسمانی و جنسی، داشتن خلوت و تنهایی در منزل خصوصی و اتاق شخصی، کنترل بر اطلاعات شخصی و ارتباطات خصوصی، حریم شخصیت، رهایی از نظارت‌های سمعی و بصری، حمایت در برابر تفتیش‌ها، تجسس‌ها و رهگیری‌ها و نهایتاً حق تعیین سرنوشت برای خود.

کلید واژه‌ها: حریم، حریم خصوصی، خانواده، قرآن، حقوق بشر، حقوق و آزادی‌های فردی.

۱. دکتری قرآن و حقوق از جامعه المصطفی ﷺ العالمیه: Hakiminajib21@gmail.com
۲. سطح چهارم فقه و اصول حوزه علمیه قم، دکتری قرآن و حقوق از جامعه المصطفی ﷺ العالمیه، عضو هیأت علمی دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم: Kariminiya2003@yahoo.com
۳. دکتری علوم قرآن و حدیث دانشگاه میبد و پژوهش‌گر قرآن و حدیث: mojtabaansari676@gmail.com

مقدمه

انسان‌ها بنا بر فطرت خود، قلمروهایی را محدوده خصوصی خویش می‌دانند و در آن پناه می‌گیرند و انتظار دارند دیگران بدون رضایت‌شان به آن قلمرو وارد نشوند و به اطلاعات آنان دسترسی نداشته باشند ولی توجه به عواطف عمیق و همبستگی روحی حاکم بین اعضاء خانواده این ذهنیت را در انسان پدید می‌آورد که شاید هیچ‌گونه حریمی برای ورود هر یک از اعضاء در امور دیگر اعضاء وجود نداشته باشد؛ ولی با نگاهی به آموزه‌های قرآنی و قواعد اخلاقی و نیز حقوقی حاکم بر مناسبات خانوادگی درمی‌یابیم که استحکام و بقای مناسبات عاطفی و اجتماعی منوط به شناسایی و کاربست همین قواعدی است که علاوه بر تأکید عناصر مشترک در تحکیم خانواده به نحوی حریم خصوصی را مورد شناسایی قرار داده است. به نظر می‌رسد یکی از دلایل اهمیت ندادن به حریم خصوصی دیگران نبود آگاهی کافی از دستورات اسلام در باره حریم خصوصی است. از این رو، در مقاله حاضر تلاش بر این است که تصویری از دستورات و آموزه‌های دینی را در باره حق حریم خصوصی خانواده ارائه دهد. تا افراد با شناخت حریم شخصی دیگران از هر دخالتی که موجب «نقض حریم خصوصی» می‌شود اجتناب کنند.

۱. مفهوم شناسایی

۱-۱. حریم در لغت

واژه‌هایی همچون حرمت، تحریم، حرام و إحرام و مشتقات آن، از ماده‌ی «حرم» (حاء و راء و میم) مشتق شده‌اند و همه به یک معنای کلی که همان منع و تشدید است برمی‌گردد. حریم به قسمتی اطلاق می‌شود که مس و لمس آن تحریم شده است و نباید به آن نزدیک شد» (فراهیدی، ۱۴۱۰ق، ج ۳، ص ۲۲۲؛ صاحب‌بن‌عباد، ۱۴۱۴ق، ج ۳، ص ۹۴؛ ابن فارس، ۱۴۰۴ق، ذیل ماده «حرم»). از مجموع کلمات اهل لغت چنین بدست می‌آید که حریم، در سه معنا و مفهوم نزدیک به هم به‌کار می‌رود: «حریم به معنای آنچه نباید هتک شود»؛ «حریم به معنای آنچه مورد حمایت است»؛ «حریم به معنای ممنوعیت تماس».

۲-۱. حریم خصوصی در اصطلاح حقوقی

حریم خصوصی آن بخش از زندگی هر انسان است که در آن از آزادی در برابر بازخواست و کیفر حقوقی، برخوردار می‌باشد و هرگونه تصمیم‌گیری نسبت به آن، اطلاع، ورود و نظارت بر آن منحصرأ در اختیار اوست و مداخله دیگران در آن، یا دسترسی به آن، بدون اذن او مجاز نیست (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۱ش، ج ۳، ص ۱۶۵۳؛ کاتوزیان، ۱۳۸۳ش، ص ۱۰۰-۱۰۱؛ انصاری، ۱۳۸۶ش، ص ۱۴-۱۳). به عبارت دیگر، در تعریف آن می‌توان گفت: قلمرو از زندگی هر فرد است که آن فرد نوعاً و عرفاً یا با اعلان قبلی، انتظار دارد دیگران بدون رضایت وی به اطلاعات راجع به آن قلمرو دسترسی نداشته باشند یا به آن قلمرو وارد نشوند یا به آن قلمرو نگاه یا نظارت نکنند یا به هر صورت دیگری وی را در آن قلمرو مورد تعرض قرار ندهند.

۳-۱. خانواده

خانواده مهم‌ترین نهاد اجتماعی است که آرامش زن و مرد توسط یک‌دیگر و روابط عاطفی پدر و مادر به فرزندان زمینه شکل‌گیری آن را فراهم آورده است. بنابر این زوجیت و قرابت، عناصر اصلی سازنده خانواده به شمار می‌آید. عواطف عمیق و همبستگی روحی حاکم بین اعضاء، خانواده را به صورت نهادی ممتاز جلوه‌گر می‌سازد (کاتوزیان، ۱۳۶۸ش، ج ۱، ص ۴).

۲. مصادیق حریم خصوصی خانواده

قلمرو و مصادیق حریم خصوصی در مناسبات خانوادگی باید بر اساس معیارهایی صحیح صورت پذیرد. بدون تردید مؤلفه‌های اجتماعی، فرهنگی و مذهبی در شناسایی مصادیق حریم خصوصی در میان اعضاء خانواده مفید و مؤثرند. طبعاً هر عضو خانواده انتظار دارد حریم وی فارغ از مداخله دیگر اعضاء باشد و دیگر اعضاء خانواده نیز در فرایند زندگی مشترک در نهاد خانواده آن را به عنوان یک امر متعارف مورد پذیرش قرار داده باشند. اعضاء خانواده در برخورد و ارتباطات خانوادگی در برخی امور برای خود حریم خصوصی قائل‌اند که در ذیل به تبیین آن پرداخته می‌شود:

۱. منزل و خلوت افراد

هر یک از اعضای خانواده برای تنظیم احساسات و آرامش فکری و روحی نیاز به مکان و حریم خلوت دارند. اتاق خصوصی زن و شوهر حریم مکانی آن‌هاست. اتاق اختصاصی هر یک از فرزندان خانواده حریم خصوصی وی به شمار می‌آید. پیش‌بینی اتاق اختصاصی به معنای محدود ساختن دسترسی دیگر اعضای خانواده به آن اتاق است که از شناسایی حق خلوت در مناسبات خانوادگی حکایت دارد.

۲. حمایت از حریم منزل در آیات قرآن

در قرآن کریم به ضرورت رعایت حریم خانه‌ی غیر، تصریح و حتی به شیوه ورود به آن نیز اشاره شده‌است. خداوند متعال خطاب به اهل ایمان می‌فرماید:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَىٰ أَهْلِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ، فَإِن لَّمْ تَجِدُوا فِيهَا أَحَدًا فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتَّىٰ يُؤْذَنَ لَكُمْ وَإِن قِيلَ لَكُمْ فَارْجِعُوا هُوَ أَزْكَىٰ لَكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ، لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ مَسْكُونَةٍ فِيهَا مَتَاعٌ لَّكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ (نور/۲۷-۲۹)؛ ای کسانی که ایمان آوردید! در خانه‌هایی غیر از خانه‌هایتان، وارد نشوید تا اینکه به درستی رخصت طلبید و بر اهل آن (خانه) سلام کنید این برای شما بهتر است باشد که شما متذکر شوید. و اگر هیچ کس را در آن (خانه) نیافتید، پس در آن وارد نشوید تا اینکه به شما رخصت داده شود و اگر به شما گفته شود: باز گردید! پس باز گردید این برای شما [پاک کننده تر و] رشد آورتر است و خدا به آنچه انجام می‌دهید داناست. هیچ گناهی بر شما نیست که وارد خانه‌های غیر مسکونی شوید که در آن‌ها کالا (و بهره‌ای) برای شماست و خدا آنچه را آشکار می‌نماید و آنچه را پنهان می‌دارید، می‌داند».

از آن جا که انسان دارای دو بعد فردی و اجتماعی است، دارای دو محیط زندگی خصوصی و عمومی است، که هر کدام ویژگی‌های خاصی دارند. انسان در زندگی اجتماعی با لباس رسمی حضور می‌یابد و زندگی عمومی او آشکار و تحت نظر مردم است. اما در زندگی فردی و خانوادگی در محیط در بسته‌ی خانه است و در این محیط قید و بندهای اجتماعی را کنار می‌گذارد و با خانواده‌اش زندگی آرامی را می‌گذراند. حتی در میان اعضای خانواده افراد هر کدام دارای اتاق

شخصی است که به نحوی برای خود حریم شخصی قائل‌اند و از آگاه شدن دیگر اعضای خانواده نسبت به آن ابااء دارند.

آیات فوق در صدد تأمین آرامش و امنیت در زندگی خصوصی انسان است. در این آیات بر چند مطلب اساسی تأکید شده است:

(الف) اصل بر آن است که انسان حق ندارد داخل خانه‌های مردم شود.

(ب) حریم شخصی و خلوت افراد را محترم بشمارید.

(ج) برای ورود به منزل مردم نیاز به اجازه‌ی دوستانه‌ی قبلی است.

(د) اگر کسی در خانه نبود، باز هم حق ورود به منزل مردم را ندارد.

(ه) اگر صاحب خانه آمادگی پذیرایی از شما را نداشت یا به هر دلیل نخواست شما را به داخل خانه راه دهد، شما بازگردید و ناراحت نشوید. این چند مطلب اساسی، آرامش و امنیت زندگی خصوصی انسان‌ها را تأمین می‌سازد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴ش، ج ۱۴، ص ۴۳۰؛ رضایی اصفهانی، ۱۳۸۹ش، ج ۶، ص ۳۲۶-۳۲۹).

۳. حمایت از حریم خلوت افراد در آیات قرآن

اسلام برای تنظیم روابط اجتماعی به‌نحو صحیح و پیش‌گیری از نقض حریم‌ها و تبعات ناشی از آن به‌ویژه از لحاظ تربیتی در محیط خانه مقرراتی را وضع نموده است. و از اهل یک خانه نیز خواسته شده است که برای ورود به اتاق پدر و مادر در ساعت‌های خاصی اجازه بگیرند. خداوند متعال می‌فرماید:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنَكُمْ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ صَلَاةِ الْفَجْرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهْرِ وَمِنْ بَعْدِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ لَكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَهُنَّ طَوَّافُونَ عَلَيْكُمْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ وَإِذَا بَلَغَ الْأَطْفَالُ مِنْكُمْ الْحُلُمَ فَلْيَسْتَأْذِنُوا كَمَا اسْتَأْذَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ» (نور/۵۸-۵۹)؛ ای کسانی که ایمان آوردید! باید کسانی (از بردگان) که مالک شده‌اید و کسانی (از کودکان) که به بلوغ نرسیده‌اند، در سه مرتبه از شما رخصت بگیرند: پیش از نماز صبح

و هنگام نیم‌روز که لباس‌های (رسمی) خود را فرو می‌نهد، و بعد از نماز عشا، [اینها] سه (وقت مخصوص) امور جنسی شماس است که بعد از آن (زمان)ها هیچ گناهی بر شما و بر آنان نیست (که بدون رخصت وارد شوند، چرا که) برخی از شما بر (گرد) برخی (دیگر) از شما می‌چرخید اینگونه خدا آیات را برای شما روشن بیان می‌کند، و خدا دانایی فرزانه است. و هنگامی که کودکان شما به بلوغ می‌رسند پس باید (در همه اوقات برای ورود به اتاق خصوصی پدر و مادر) رخصت بگیریدند، همان گونه که کسانی (از بزرگسالان) که پیش از آنان بودند رخصت می‌گرفتند این گونه خدا آیاتش را برای شما روشن بیان می‌کند، و خدا دانایی فرزانه است».

قرآن کریم در این آیه‌ی شریفه به آداب ورود به اتاق مخصوص پدر و مادر و مواردی که باید کودکان و خدمت‌گزاران اجازه‌ی ورود بگیرند، اشاره کرده‌است، مهم‌ترین مساله‌ای که در این سوره، تعقیب شده مساله عفت عمومی و مبارزه با هر گونه آلودگی جنسی است و آن مساله اذن گرفتن کودکان بالغ و نابالغ به هنگام ورود به اتاق‌هایی است که مردان و همسرانشان ممکن است در آن خلوت کرده باشند. این آیه روابط فرزندان و پدر و مادر را تنظیم می‌کند، تا زمینه‌های آلودگی را از درون خانه‌ها بزدايد. در این آیه به پدر و مادرها دستور داده شده که به فرزندان خود آموزش دهند که در سه موقع ظهر، شام و قبل از نماز صبح، هرگاه خواستند وارد اتاق خواب آنها شوند، قبلاً اجازه بگیرند؛ یعنی خطاب اصلی آیه متوجه پدر و مادر است که باید این امور را آموزش دهند و به اجرا در آورند. اسلام برای جلوگیری از مفاسد اجتماعی یک نظام هماهنگ بین جامعه و خانواده ایجاد کرده‌است؛ یعنی از طرفی با اعمال منافی عفت در جامعه به شدت برخورد می‌کند تا محیط اجتماع سالم باشد و از طرف دیگر به خانواده‌ها آموزش می‌دهد که از تحریک جنسی نوجوانان پرهیز کنند تا زمینه‌های فساد در خانواده‌ها برطرف شود و به جامعه کشیده نشود.

از دیگر پیام و آموزه‌های آیه این است که:

- به کودکان و خدمت‌گزاران خود آموزش دهید که به حریم خصوصی و جنسی خانواده احترام بگذارند؛

- عفت عمومی را از داخل خانه‌ی خویش پایه‌گذاری کنید و کودکان خود را تحریک جنسی نکنید؛

- به کودکان نابالغ خود آداب اسلامی را بیاموزید؛

- بزرگسالان و کودکانی که به سن بلوغ می‌رسند، حق رفت و آمد آزادانه به اتاق مخصوص پدر و مادر را ندارند و واجب است قبل از ورود اجازه بگیرند.

- اوقات خود را تقسیم کنید، زمانی را برای ملاقات آزاد و دوستانه با خانواده و زمانی را برای ملاقات خصوصی با همسر خود قرار دهید (طبرسی، ۱۳۷۲ش، ج ۷، ص ۲۴۳؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۴ش، ج ۱۴، ص ۴۳۰؛ رضایی اصفهانی، ۱۳۸۹ش، ج ۶، ص ۳۷۳-۳۷۹).

در اهمیت اذن و رعایت حریم خلوت دیگر اعضای خانواده حدیثی از پیامبر اکرم ﷺ نقل شده است که حضرت می‌فرماید:

«ان رجلاً قال للنبي ﷺ أستاذنُ علي أُمِّي؟ فقال: نَعَمْ. قال: أُنْها لیس لها خادمٌ غیري؛ أفاستأذنُ علیها کلما دخلتُ؟ قال: تُحِبُّ أن تراها عُریانه؟ قال الرجل: لا. قال: فاستأذنُ علیها» (عروسی حویزی، ۱۴۱۵ق، ج ۳، ص ۵۸۶؛ فیض کاشانی، ۱۴۰۶ق، ج ۵، ص ۴۹۲)؛ مردی از رسول خدا ﷺ پرسید آیا ورود به مادرم نیاز به اذن دارد؟ حضرت فرمود: بلی، عرض کرد: مادرم خادمی جز من ندارد، آیا برای هر ورود براو نیاز به اذن است؟ فرمود: آیا میل داری او را لخت و برهنه ببینی؟ اظهارداشت: خیر؛ حضرت فرمود: پس برای ورود به حریم او اذن بخواه.

بنابراین، می‌توان گفت: خانواده در واقع محلی برای رشد و بالندگی اعضای آن است اما با مراعات نشدن بعضی امور از جمله حریم شخصی خانواده از محلی امن برای رشد و شکوفایی به جایگاهی برای تعرض و مشکل آفرینی اعضای برای یک‌دیگر تبدیل گشته و پس از مدتی افرادی آسیب دیده و مشکل‌دار از نظر رفتاری و شخصیتی خواهند شد. پس باید همه‌ی اعضای خانواده در راستای بالندگی و شکوفایی دیگر اعضای با رعایت نمودن حریم شخصی قدم بردارند تا خود نیز از آسیب‌های شکننده حریم خصوصی در امان باشند و به رشد و شکوفایی دست پیدا کنند. در اهمیت حرمت منزل و خلوت افراد همین بس که شخص متعرض اگر خونس ریخته شود یا چشمش کور شود خونس به هدر رفته و حق مطالبه دیه یا قصاص را ندارد. امام صادق ﷺ می‌فرماید:

«إِذَا اطَّلَعَ رَجُلٌ عَلَى قَوْمٍ يَشْرَفُ عَلَيْهِمْ أَوْ يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ مِنْ خَلَلِ شَيْءٍ لَهُمْ فَرَمَوْهُ فَأَصَابُوهُ فَقَتَلُوهُ أَوْ فَتَقُوا عَيْنَهُ فَلَيْسَ عَلَيْهِمْ غَرْمٌ وَ قَالَ إِنَّ رَجُلًا اطَّلَعَ مِنْ خَلَلِ حُجْرَةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَجَاءَ رَسُولُ

اللَّهُ ﷻ بِمَشْقَصٍ لِيَفْقَأَعَيْنَهُ فَوَجَدَهُ قَدْ انْطَلَقَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَي حَبِيثُ أَمَا وَاللَّهِ لَوْ نَبَتْ لِي لَفَقَأْتُ عَيْنَيْكَ، (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۷، ص ۲۹۱)؛

هرگاه مردی از بالا بر گروهی اشراف پیدا کند، یا از سوراخ چیزی [مانند درب یا دیوار آنان]، به [درون خانه] آنان نگاه کند و آنان به طرف او تیری شلیک کنند که به او اصابت کند و او را بکشد یا چشم او را کور کند، بر آنان غرامتی نیست و [نیز] فرمود: مردی از سوراخ [دیوار] درون حجره [و اتاق] پیامبر ﷺ را نگاه می‌کرد پیامبر ﷺ با پیکانی به سوی او آمد تا چشمش را کور کند، اما دید او فرار کرده است. پس فرمود: ای حبیث! به خدا قسم اگر مانده بودی، حتماً دو چشمت را کور می‌کردم». (فقهای شیعه نیز بر اساس همین روایات در چنین مواردی حق دفاع را برای صاحب خانه قائل شده‌اند و در صورتی که نقص عضو یا جراحی بر نگاه کننده وارد شود، آن را هَدَر و بدون دِیَه یا قصاص اعلام کرده‌اند (فقه الرضا، ۱۴۰۶ق، ص ۳۱۰؛ مفید، ۱۴۱۰ق، ص ۷۴۲؛ موسوی خمینی، ۱۳۷۲ش، ج ۱، ص ۴۹۲-۴۹۱؛ نجفی، ۱۳۹۲ق، ج ۴۱، ص ۳۶۸).

۴. حمایت از حریم خصوصی خانواده در حقوق بشر

مصونیت حریم خصوصی خانواده در میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی در ماده هفدهم، اعلامیه جهانی حقوق بشر ماده دوازدهم، کنوانسیون اروپایی حقوق بشر ماده هشتم، قانون اساسی افغانستان ماده سی و هشتم تصریح و از آن حمایت شده است: براین اساس ماده ۱۲ اعلامیه جهانی حقوق بشر مقرر می‌دارد: «احدی در زندگی خصوصی، امور خانوادگی، اقامتگاه یا مکاتبات خود نباید مورد مداخله‌های خود سرانه واقع شود و شرافت و اسم و رسمش نباید مورد حمله قرار گیرد. هر کس حق دارد که در مقابل این گونه مداخلات و حملات، مورد حمایت قانون قرار گیرد.»

ماده ۱۷ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی به حق حریم خصوصی پرداخته و سعی کرده است که با اعلامیه جهانی حقوق بشر بیش‌تر همگام و همسو باشد. ماده مذکور مقرر می‌دارد:

«۱. در زندگی شخصی، خانواده، منزل یا ارتباطات هیچ‌کس نباید خودسرانه یا غیر قانونی مداخله شود یا آسیب و لطمه غیر قانونی به آبرو یا حیثیت او وارد آید؛

۲. هرکسی در برابر چنین تعرض یا آسیبی حق دارد از حمایت‌های قانونی برخوردار شود.»

ماده ۸ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر مقرر می‌دارد:

«۱. هرکس نسبت به حریم زندگی خصوصی و خانوادگی، منزل و ارتباطات خود واجد حق است.

۲. مقامات دولتی حق هیچ‌گونه مداخله در اعمال حق مذکور را ندارند مگر مطابق با احکام و قوانین.»

بند ج ماده ۱۸ اعلامیه اسلامی حقوق بشر در بیانیه قاهره بیان می‌دارد:

«مسکن در هر حالی حرمت دارد و نباید بدون اجازه ساکنان آن یا به صورت نامشروع وارد آن شد و نباید آن را خراب یا مصادره کرد یا ساکنان آن را آواره کرد.»

قانون اساسی افغانستان ذیل ماده ۳۸ در مورد مصونیت مسکن اشخاص مقرر می‌دارد: «مسکن شخص از تعرض مصون است. هیچ شخص، به شمول دولت نمی‌تواند بدون اجازه ساکن وی اقرار محکمه با صلاحیت و به غیر از حالات و طرزی که در قانون تصریح شده‌است، به مسکن شخص داخل شود یا آن را تفتیش نماید.»

و نیز قانون اساسی ایران در اصل ۲۲ در باب مصونیت مسکن بیان داشته که: «حیثیت، جان، مال، حقوق، مسکن و شغل اشخاص از تعرض مصون است مگر در مواردی که قانون تجویز کند». در این باره ماده ۵۸۰ قانون مجازات اسلامی ایران برای ورود غیرقانونی مأمورین دولتی به منزل اشخاص، بدون رضایت صاحب منزل، مجازات یک ماه تا یک سال را در نظر گرفته است.

مشاهده می‌شود که در حقوق بشر امروزی مداخله در حریم خصوصی اشخاص، خانواده، مسکن و ارتباطات آنها در صورتی که این مداخله خودسرانه یا غیر قانونی باشد ممنوع اعلام شده‌است.

امروزه بسیاری از مشکلات زندگی مشترک ناشی از احترام نگذاشتن به حریم خصوصی یکدیگر و خدشه دار کردن آن است. زندگی مشترک به معنی به شراکت گذاشتن همه چیز با همسر است، اما در این بین نمی‌توان انکار کرد که هر انسانی مستقل از دیگران است، همان‌طور که کودک از والدینش یا حتی خواهر یا برادر دو قلوبش مستقل است. وقتی دو نفر با هم ازدواج می‌کنند، روی همسرشان احساس مالکیت دارند و گاهی به خودشان حق می‌دهند که در مورد همه چیز

همسرشان تصمیم بگیرند. وقتی انسانی که ذاتا آزاد و مستقل است حق تصمیم‌گیری برای خود نداشته باشد و به اصطلاح حریم خصوصی برای خود قائل نباشد، دو اتفاق ممکن است رخ دهد؛ یا از این‌که حریم خصوصی خود را از دست داده احساس بدی پیدا می‌کند که به پرخاشگری و عصبی بودن می‌انجامد، یا به شخصیتی وابسته تبدیل می‌شود که بدون همسرش نمی‌تواند هیچ‌کاری انجام دهد و از خود هیچ‌چیز ندارد، (کاتوزیان، ۱۳۶۸ش، ج ۴، ص ۴) البته این نکته را باید یادآوری نمود که اعضای خانواده نمی‌توانند به بهانه حریم خصوصی از ورود پدر به فضای ارتباط سایر اعضای خانواده که به قصد آگاهی از عدم مفسده‌انگیز بودن آن صورت می‌پذیرد، جلوگیری کرد. چرا که حریم خصوصی فرزندان در چارچوب رعایت اصل تعلیم و تربیت قابل شناسایی است بنابراین هیچ‌یک از اعضای خانواده نمی‌تواند به بهانه حریم خصوصی نظم حاکم بر خانواده را نادیده بگیرد. البته مرد نیز نمی‌تواند با سوءاستفاده از حق مدیریت بر خانواده به حریم خصوصی اعضای خانواده که در حیطه اعمال مدیریت خانواده قرار نمی‌گیرد، وارد شود برای نمونه، اصرار بر اطلاع یابی و افشای دارایی زوجه که از طریق فعالیت اقتصادی مستقل برای او حاصل شده‌است، ورود به حریم خصوصی اطلاعات اوست که قواعد اخلاقی و حقوقی آن را برنمی‌تابد. بنابراین حریم خصوصی اعضای خانواده در چارچوب اصول حاکم بر روابط اعضاء چون اصل تحکیم خانواده، اصل مودت و رحمت، اصل مصلحت، اصل تعلیم و تربیت، اصل مدیریت خانواده، اصل کرامت، اصل عفاف، اصل اطاعت از والدین و اصل احترام به والدین، قابل شناسایی است. لذا تنها در صورتی که حریم خصوصی در ارتباط با اصول دیگر در آن مورد توجه قرار گیرد سعادت و رستگاری اعضای خانواده ممکن و میسر خواهد بود (نقیبی، ۱۳۸۹ش، ص ۵).

۲-۲. حریم اطلاعات شخصی

بخش دیگری از قلمرو و مصادیق حریم خصوصی، اطلاعات شخصی افراد است مقصود از اطلاعات شخصی، اطلاعاتی است که وابسته به شخصیت افراد نظیر زندگی خانوادگی، عادت‌های فردی، ناراحتی‌های جسمی، شماره کارت‌های اعتباری و شماره حساب را در برمی‌گیرد. همچنین اطلاعات مربوط به وضعیت زندگی جنسی، اعتقادات (اعم از فلسفی، مذهبی و سیاسی)، عضویت در احزاب یا تشکل‌های صنفی و وضعیت نژادی، قومی و قبیله‌ای افراد است. مناسبات عمیق اجتماعی و عاطفی بین اعضای خانواده، امکان دسترسی به اطلاعات گوناگون اعضاء از یکدیگر را فراهم می‌کند. اعضای خانواده چه بسا در برابر اطلاع‌یابی دیگر اعضا از برخی اطلاعات مالی یا

اطلاعات مربوط به مناسبات با دیگران یا اطلاعات موجود در کامپیوتر شخصی، موبایل و مانند آن واکنش نشان می‌دهند؛ یعنی در حقیقت برای آن حریم خصوصی قائل‌اند.

۱-۲-۲. منع تجسس و پائیدن افراد در آموزه‌های قرآنی

برای خودداری و عدم دسترسی به حالات و اطلاعات شخصی دیگران قرآن کریم در سوره حجرات بر منع تجسس از امور و احوال دیگران دستور داده‌است و می‌فرماید:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبَ بَعْضُكُم بَعْضًا يُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ (حجرات: ۱۱)؛ ای اهل ایمان، از بسیار پندارها در حق یکدیگر اجتناب کنید که برخی ظن و پندارها معصیت است و نیز هرگز (از حال درونی هم) تجسس نکنید و غیبت یکدیگر روا مدارید، هیچ یک از شما آیا دوست می‌دارد که گوشت برادر مرده خود را خورد؟ البته کراهت و نفرت از آن دارید (پس بدانید که مثل غیبت مؤمن به حقیقت همین است) و از خدا پروا کنید، که خدا بسیار توبه پذیر و مهربان است».

دستورهای مطرح شده در آیه فوق (نهی از گمان بد، تجسس و غیبت) هر گاه به طور کامل در یک جامعه پیاده شود آبرو و حیثیت افراد جامعه را از هر نظر بیمه می‌کند، نه کسی می‌تواند زبان به عیبجویی این و آن بگشاید و نه حرمت و شخصیت افراد را در هم بشکند، نه حق دارد حتی گمان بد ببرد، نه در زندگی خصوصی افراد به جستجو پردازد و نه عیب پنهانی آن‌ها را برای دیگران فاش کند. به تعبیر دیگر انسان چهار سرمایه دارد که همه آن‌ها باید در دژهای این قانون قرار گیرد و محفوظ باشد: جان، مال، ناموس و آبرو. قرآن کریم از سوء ظن و تجسس در کار دیگران نفی کرده و عاملین آن را نکوهش و مذمت نموده و صریحاً می‌فرماید: (وَلَا تَجَسَّسُوا). و هرگز در کار دیگران تجسس نکنید. این دستور اسلامی یکی از جامع‌ترین و حساب شده‌ترین دستورها در زمینه روابط اجتماعی انسان‌ها است، که مساله امنیت را به طور کامل در جامعه تضمین می‌کند. در حقیقت گمان بد عاملی است برای جستجوگری، و جستجوگری عاملی است برای کشف اسرار و رازهای نهانی و امور خصوصی مردم و اسلام هرگز اجازه نمی‌دهد که رازهای خصوصی آن‌ها فاش شود. به تعبیر دیگر اسلام می‌خواهد مردم در زندگی خصوصی خود از هر نظر در امنیت باشند، و از این رو جستجو در امور شخصی مردم را ممنوع و حرام اعلام کرده‌است تا آبرو و حیثیت افراد در معرض خطر قرار نگیرد بدیهی است اگر اجازه داده شود هر کس به

جستجوگری در باره دیگران بر خیزد حیثیت و آبروی مردم بر باد می‌رود، و جهنمی به وجود می‌آید که همه افراد اجتماع در آن معذب خواهند بود (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴ش، ج ۲۲، ص ۱۸۴-۱۹۵؛ رضائی اصفهانی، ۱۳۸۹ش، ج ۹، ص ۱۴۳).

این منع از تجسس با شمول خود شامل همه مصادیق حریم خصوصی می‌شود که از آن جمله حریم خصوصی در مناسبات خانوادگی است. لذا تجسس اعضای خانواده در حریم خصوصی دیگر اعضای خانواده به حکم تکلیفی، حرام و مایه نکوهش شدید اخلاقی است. آیه شریفه هم‌چنین بر منع از سوءظن که در حقیقت زمینه و مقدمات تجسس است، دلالت دارد. گمان بد و سوءظن به دیگران موجب تحریک حس کنجکاو و مقدمه تجسس به شمار می‌آید. چنان که سوءظن زوج به زوجه یا زوجه به زوج منشأ ورود هر یک در حریم خصوصی دیگری می‌گردد و چه بسا همین سوءظن و ورود به حریم خصوصی به فروپاشی نهاد خانواده بیانجامد. آیه شریفه هم‌چنین بر منع از غیبت و در حقیقت منع از بیان عیب‌هایی دلالت می‌کند که در دیگری هست و او از بیان آن‌ها کراهت دارد. در مناسبات خانوادگی معمولاً اعضای خانواده از عیب‌های یکدیگر آگاهی دارند و نقل آن را برای دیگران نمی‌پسندند. لذا منع از غیبت را می‌توان از ادله شناسایی حریم خصوصی در مناسبات خانوادگی به شمار آورد. تشبیه غیبت کردن به خوردن گوشت برادر مؤمن در قرآن کریم در حقیقت از عمق زشتی و پلیدی ورود به حریم خصوصی شخصیت در آموزه‌ها و تعالیم اسلامی حکایت دارد. بیش‌ترین بخش از اطلاعات شخصی افراد را اطلاعات محرمانه آنان تشکیل می‌دهد؛ اطلاعاتی که صرفاً و در مواقع خاص و با اهداف خاصی در اختیار افراد مورد نظر قرار می‌گیرد و یا ممکن است برای فردی به صورت غیر قانونی، مکشوف گردد (ویکی فقه، مقاله: «حریم خصوصی»).

۲-۲-۲. حریم خصوصی ارتباطات

یکی دیگر از حوزه‌های مهم حریم خصوصی، ارتباطات افراد با یکدیگر است. لازمه یک ارتباط امن و موفق وجود مرزهای عمومی و خصوصی است. یعنی تمایز میان آنچه که می‌خواهند با دیگران به اشتراک بگذارند و آنچه در خلوت خود نگه می‌دارند، بدون این که روابط آن‌ها توسط افراد یا سازمان‌های دیگر کنترل شود. برخی ارتباطات اعضای خانواده از ویژگی اختصاصی بودن برخوردار است به نحوی که اطلاع عضو دیگر را بر نمی‌تابند؛ برای نمونه، استراق سمع مکالمات

تلفنی را از ناحیه دیگر اعضاء، ناپسند و غیرقابل قبول می‌دانند، یعنی برای خود در ارتباطات، حریم خصوصی می‌شناسند. بنابر این در تعریف حریم خصوصی ارتباطاتی می‌توان گفت: حریم خصوصی ارتباطاتی به عنوان یکی از اشکال سنتی حق خلوت، به معنای مصون بودن و حفظ حرمت تمامی انواع ارتباطات افراد اعم از مکاتبات، مرسولات پستی، پست الکترونیکی، و مکالمات تلفنی از هر گونه دستیابی غیر مجاز مانند رهگیری، تفتیش، تخریب و شنود می‌باشد (اصلائی، ۱۳۸۴ش، ص ۲۸۹).

در آموزه‌های اسلامی، از تجسس و زیر نظر گرفتن و پاییدن افراد و خیانت در امانت نهی شده‌است. چرا که تفتیش و بررسی مکاتبات و مرسولات مردم و یا شنود مکالمات تلفنی آنان، مصداق تجسس و ورود به حریم خصوصی دیگران است (حجرات: ۱۲) همچنین در ماده سی و هفتم قانون اساسی افغانستان به منظور حمایت از حریم خصوصی ارتباطات شهروندان آمده- است: «آزادی و محرمت مرسولات و مخابرات اشخاص چه به صورت مکتوب باشد و چه به وسیله تلفن، تلگراف و وسایل دیگر، از تعرض مصون است. دولت حق تفتیش مرسولات و مخابرات اشخاص را ندارد مگر به حکم قانون». به موجب اصل بیست و پنجم قانون اساسی ایران: بازرسی و نرساندن نامه‌ها، ضبط و فاش کردن مکالمات تلفنی، افشای مخابرات تلگرافی و تلکس، سانسور، عدم مخابره و نرساندن آنها، استراق سمع و هر گونه تجسس ممنوع است مگر به حکم قانون. ماده هفده کمیسیون سازمان ملل در امر حقوق بشر اعلام کرد که حمایت‌های حقوق بشر در باره محرمانگی ارتباطات شامل همه اشکال ارتباطات می‌شود. رعایت این ماده ایجاب می‌کند که تمامیت و محرمانگی ارتباطات هم در قوانین و هم در عمل تضمین شود. مرسولات پستی باید بدون رهگیری و بدون این‌که به انحراف مختلف گشوده شوند به مقصد تحویل داده شوند. نظارت اعم از آن‌که الکترونیکی یا از انواع دیگر باشد، رهگیری تلفن‌ها، تلگراف‌ها و دیگر اشکال ارتباطات، استراق سمع و ضبط مکالمات باید ممنوع شوند (انصاری، ۱۳۸۶ش، ص ۳۱۰). به موجب ماده دوازده اعلامیه جهانی حقوق بشر: «احدی در ... مکاتبات خود نباید مورد مداخله‌های خود سرانه واقع شود و شرافت و اسم و رسمش نباید مورد حمله قرار گیرد. هر کس حق دارد که در مقابل این‌گونه مداخلات و حملات، مورد حمایت قانون قرار گیرد».

۲-۳. حریم خصوصی جسمانی

یکی دیگر از حوزه‌های حریم خصوصی انسان‌ها، جسم و جان آنان است. وجود و تمامیت جسمانی هر فرد اولین و بدیهی‌ترین امری است که با آفرینش در اختیار انسان قرار گرفته است و حقوق مختلف بشری برخاسته از همین سلطه و اختیار است. لذا هر گونه بازرسی و تفتیش بدنی، شکنجه، وارد نمودن زیان و آسیب جسمی و روحی، انجام معاینات و آزمایش‌های پزشکی و نظائر آن (که همگی به نوعی دخل و تصرف محسوب می‌گردند) ممنوع می‌باشد. جسم هر انسانی دارای حرمت است و هیچ‌کس تفتیش بدن خود را از ناحیه دیگران بر نمی‌تابد. اعضای خانواده نیز برای برخی از اعضای بدن خود حرمت قائل‌اند و نگاه و واکاوی دیگر اعضای خانواده از آن مواضع را نمی‌پذیرند لذا باید آن را حریم خصوصی جسمانی به شمار آورد.

برخی از مصادیق حریم جسمانی در نگاه بعضی حقوق‌دانان عبارتند از:

«- آزادی رفت و آمد؛ مصونیت از توقیف و بازرسی بدنی (اعم از ظاهری و داخلی بدن)، بازداشت، حبس، آزار و شکنجه جسمی؛ تشخیص هویت از طریق مشخصات جسمی (آزمایش خون، شبکیه چشم، اثر انگشت، شستشوی معده و جراحی داخلی)، استفاده از کارت‌های تشخیص هویت (محسنی، ۱۳۸۹ش، ص ۵۳-۵۱).

حریم جسمانی در معنای عام شامل امور مربوط به روان انسان نیز می‌گردد. آزادی اندیشه و بیان و مصونیت از هر گونه آزار و شکنجه روانی از جمله حقوق ناشی از شناسائی حریم جسمانی می‌باشد.

بر اساس آموزه‌های دینی، رساندن هر گونه آسیب به جسم و جان انسان‌ها (به جز در چارچوب قوانین الهی) ممنوع است. شریعت اسلامی، زدن دیگران را (گرچه منجر به جراحت نیز نشود) جایز نمی‌داند، مگر این‌که در دفاع یا در تلافی زدن دیگری باشد. امام صادق علیه السلام فرمود:

«لَوْ أَنَّ رَجُلًا ضَرَبَ رَجُلًا سَوْطًا لَضَرَبَهُ اللَّهُ سَوْطًا مِنَ النَّارِ، (ابن بابویه، ۱۳۶۲ش، ج ۴، ص ۹۳؛ حرّ عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۲۹، ص ۲۲)؛ اگر انسانی یک تازیانه [هم] به دیگری بزند، خداوند [در قیامت] تازیانه‌ای از آتش بر او خواهد زد».

وقتی زدن انسان‌ها جایز نباشد، به طریق اولی مجروح کردن آنان جایز نخواهد بود لذاست که پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمودند:

«أَلَا وَ مَنْ لَطَمَ خَدَّ امْرِئٍ مُسْلِمٍ أَوْ وَجْهَهُ بَدَّدَ اللَّهُ عِظَامَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ حُشِيرَ مَغْلُوبًا حَتَّى يَدْخُلَ جَهَنَّمَ إِلَّا أَنْ يُتُوبَ» (ابن بابویه، ۱۳۶۲ش، ج ۴، ص ۱۵)؛ کسی که به گونه یا صورت انسان مسلمانی، سیلی بزند [که سرخ یا سیاه یا کبود شود] خداوند در روز قیامت، استخوان‌هایش را از هم جدا می‌کند و در حالی محشور می‌شود که با زنجیر بسته شده تا وارد جهنم شود، مگر این که توبه کند».

از جمله مهم‌ترین آثار به رسمیت شناختن حق شهروندان در بهره‌مندی از حریم خصوصی جسمانی، بعنوان اصل اولیه و حق اساسی ایشان می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

- هر گونه ایراد آسیب جسمی یا روحی بویژه شکنجه متهمان، از جانب هر کس یا مقامی، ممنوع بوده و علاوه بر ضمان‌آور بودن ممکن است از جهت تجاوز به حقوق عمومی و آسایش اجتماعی مورد تعقیب کیفری واقع شود.

- هر گونه بازداشت یا حبس خود سرانه یا غیر قانونی یا بدون رعایت تشریفات مقرر در قانون ممنوع بوده و علاوه بر ضمان‌آور بودن ممکن است از جهت تجاوز به حقوق عمومی و آسایش اجتماع مورد تعقیب کیفری واقع شود.

- هر گونه استثمار و انتفاع اجباری از کار دیگران یا الزام آن‌ها به این کار ممنوع بوده و علاوه بر ضمان‌آور بودن ممکن است از جهت تجاوز به حقوق عمومی و آسایش اجتماع مورد تعقیب کیفری واقع شود» (اصلانی، ۱۳۸۴ش، ص ۳۰۸-۳۰۹).

قانون اساسی افغانستان ذیل ماده بیست و نهم مقرر می‌دارد: «تعذیب انسان ممنوع است. هیچ شخص نمی‌تواند حتی به قصد کشف عقاید از شخص دیگر، اگر چه تحت تعقیب، گرفتاری یا توقیف و یا محکوم به جزا باشد، به تعذیب او اقدام کند یا امر بدهد. تعیین جزایی که مخالف کرامت انسانی باشد ممنوع است».

به موجب اصل سی و نه قانون اساسی ایران هتک حرمت و حیثیت کسی که به حکم قانون دستگیر، بازداشت، زندانی یا تبعید شده به هر صورت که باشد ممنوع و موجب مجازات دانسته

شده‌است. به استناد اصل ۴۰ قانون اساسی هیچ کس نمی‌تواند اعمال حق خود را وسیله ضرر به غیر یا تجاوز به منافع عمومی قرار دهد.

نتیجه

از منظر قرآن کریم، قوانین اساسی کشورها و نیز حقوق بشر احکام متعددی در خصوص قلمرو «حریم خصوصی» وجود دارد که آدمیان را از ورود به حریم خصوصی افراد باز داشته است. قلمرو و محدوده‌ای از عقاید، احساسات، اعمال، رفتارها و ویژگی‌های هر عضو خانواده که برای دیگر اعضاء آشکار نیست یا علی‌رغم آشکار بودن، رضایت به افشای آن ندارد و در برابر ورود و نظارت دیگر اعضاء واکنش نشان می‌دهد، حریم خصوصی در مناسبات و روابط اعضای خانواده به شمار می‌آید. همانند حریم خلوت، حریم جسمانی، حریم اطلاعات، حریم جنسی، حریم ارتباطات و حریم شخصیت از جمله مصادیق حریم خصوصی در روابط اعضای خانواده به شمار می‌آیند که همه‌ی این حوزه‌ها باید در برابر مداخله دیگران، مصونیت داشته باشند.

بنابراین، ایجاد امنیت و اطمینان خاطر و مصونیت اشخاص از هر گونه تعرض به حریم خصوصی دیگران مستلزم فراهم نمودن بسترهایی است؛ همانند ارتقاء سطح فرهنگی جامعه از طریق آموزش برای صیانت از حریم خصوصی توسط خود به ویژه در قبال فناوری‌های نوین، یاری جستن از مبانی اعتقادی در کاهش تعرض به حقوق دیگران، استفاده از روش‌های پیش‌گیری و قوانین جامع و گسترده و نهایتاً حمایت‌های کیفری برای اعمال اهداف مجازات در جامعه است.

منابع

قرآن کریم.

ابن بابویه، محمد بن علی، الخصال، مصحح: علی اکبر غفاری، قم، نشر جامعه مدرسین، چاپ اول: ۱۳۶۲ ش.

ابوالحسین، احمد بن فارس بن زکریا، معجم مقاییس اللغة، قم: نشر مکتب الاعلام الاسلامی، ۱۴۰۴ ق.

اصلائی، حمید رضا، حقوق فناوری اطلاعات (حریم خصوصی در جامعه اطلاعاتی)، تهران، نشر میزان، چاپ اول، ۱۳۸۴ ش.

اعلامیه جهانی حقوق بشر، مصوب ۱۹۴۸م قابل دسترس در پایگاه:
<http://lawblog.ir/elamiye.htm>

انصاری، باقر، حقوق حریم خصوصی، تهران، انتشارات سمت، چ اول، ۱۳۸۶ ش.
جعفری لنگرودی، محمدجعفر، مبسوط در ترمینولوژی حقوق، تهران، انتشارات، گنج دانش، ۱۳۸۱ ش.

حُرّ عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، قم، مؤسسه آل‌البیت: چ اول، ۱۴۰۹ ق.
خمینی، روح الله، تحریر الوسیله، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، ۱۳۷۹ ش.
دهخدا، علی اکبر، لغتنامه دهخدا، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۷۳ ش.
رحمدل، منصور، مقاله: «حق انسان بر حریم خصوصی»، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، ش ۷۰، زمستان ۱۳۸۴.

رضائی اصفهانی، تفسیر مهر قرآن، قم، انتشارات عصر ظهور، چ اول، ۱۳۸۹ ش.
صفائی، حسین، و مرتضی قاسم زاده، حقوق مدنی اشخاص و محجورین، تهران، نشر سمت، چ چهارم، ۱۳۷۷ ش.

طباطبایی، سیدمحمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، قم، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چ پنجم، ۱۳۷۴ ش.

طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تهران، نشر ناصر خسرو، چ سوم: ۱۳۷۲ ش.

عروسی حویزی، تفسیر نور الثقلین، قم، اسماعیلیان، چ چهارم، ۱۴۱۵ ق.
فراهیدی، خلیل بن احمد، العین، قم، هجرت، چ دوم، ۱۴۰۹ ق.

فیض کاشانی، محمد محسن، الوافی، اصفهان، کتابخانه امام امیرالمؤمنین علی ۷، چ اول، ۱۴۰۶ق.

قانون اساسی جمهوری اسلامی افغانستان، مصوب ۱۳۸۲ش.
کاتوزیان، ناصر، حقوق مدنی (خانواده)، تهران، به‌نشر، چ دوم، ۱۳۶۸ش.
_____، قانون مدنی در نظم حقوق کنونی، تهران، میزان، ۱۳۸۳ش.
کلینی، محمد بن یعقوب، اصول الکافی، تهران، دارالکتب الاسلامیه، چ چهارم، ۱۴۰۷ق.
محسنی، فرید، حریم خصوصی اطلاعات، تهران، دانشگاه امام صادق ۷، چ اول، ۱۳۸۹ش.
مکارم شیرازی، ناصر و جمعی از نویسندگان، تفسیر نمونه، تهران، دارالکتب الاسلامیه، چ اول، ۱۳۷۴ش.

نجفی، محمدحسن، جواهر الکلام، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۹۲ق.
نقیبی، سید ابوالقاسم، مقاله: «حریم خصوصی در مناسبات و روابط اعضای خانواده»، فصلنامه فقه و حقوق خانواده (ندای صادق)، سال پانزدهم، شماره ۵۲، بهار و تابستان ۱۳۸۹.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی